

MAJA BJELICA¹

Tišina: dialektičnost, nedoločnost, razpoložljivost in gostoljubnost

Izvleček: Prispevek obravnava kulturo tišine kot ključno za človeško (so)bivanje in sodelitev življenja. Tišina, po eni strani z lahkoto zamisljiva in razumljiva, po drugi pa nedosegljiva, toda obenem zastrašujoča, je dojemljiva samo v tej hkratnosti oziroma dvoumnosti, saj v svojih številnih pojavnih oblikah nikoli ni celovita predstavnica sebe. To besedilo največ pozornosti namenja tišini kot vzdušju, stanju, ki bistveno pripomore k vznikanju intersubjektivnih odnosov in kot taka postane tudi intersubjektivna gesta. Nudenje tišine omogoča subjektom prostor za lasten izraz in s tem lastnemu načinu primerno bivanje. Tako tišina zagotavlja tudi možnost sporazumevanja, globlje pozornosti, ustreznega razumevanja, čeprav ne nujno z orodjem jezika. Tišino je namreč mogoče dojemati kot razpoložljivost, odprti prostor, ki ga je mogoče ponuditi sočloveku in ga vanj sprejeti. Tako omogoča prihod

¹ Dr. Maja Bjelica je znanstvena sodelavka v Znanstveno-raziskovalnem središču Koper, članica Inštituta za filozofske in religijske študije. Vpet je v raziskovalni program o območjih kulturnega in družbenega sobivanja v dobi tveganja in ranljivosti, obenem vodi znanstveno projektno skupino s področja okoljske humanistike, ki se osredinja na raziskovanje solinarstva kot izkustvene okoljske modrosti. / Dr. Maja Bjelica is a research associate at the Science and Research Centre Koper, a member of the Institute for Philosophical and Religious Studies. She is engaged in a research programme exploring areas of cultural and societal cohabitation in an age of risk and vulnerability, and is lead investigator in a scientific project within the field of environmental humanities, which focuses on examining the tradition of salt-working as experiential environmental wisdom. / E-mail: maja.bjelica@zrs-kp.si

nepričakovanega, ki je prav tako eden izmed bistvenih elementov gostoljubja. Te vidike najprej obravnavamo na področju zvočnosti in literature, nato pa prehajamo na področje etike, in sicer namenimo največ pozornosti uvidu filozofov, kot sta Emanuel Levinas in Jacques Derrida, in filozofinje Luce Irigaray.

Ključne besede: tišina, prostor intersubjektivnosti, etika, govor in tišina, sobivanje, gostoljubnost

Silence: dialectic, indeterminacy, availability, and hospitality

Abstract: The paper looks at the culture of silence as key to becoming and to the sharing of life. Silence, easily imaginable and understandable, on the one hand, and unattainable, yet still frightening, on the other, is only conceivable in this simultaneity or ambiguity, since in its many manifestations it is never fully representative of itself. This essay focuses on silence as an atmosphere, a state that fosters the emergence of intersubjective relations and as such becomes an intersubjective gesture. Offering silence allows subjects the space for their own expression and thereby a way of being/living proper to themselves. In this way, silence also provides the possibility of communication, deeper attention and more accurate understanding, even though not necessarily by means of language. In fact, silence can be seen as an availability, an open space that a fellow human being can be offered and welcomed into. In this way, it allows for the arrival of the unexpected, which is another essential element of hospitality. These aspects are first tackled within the spheres of acoustics and literature, and subsequently ethics, devoting attention to the insights of philosophers such as Emmanuel Levinas, Jacques Derrida, and Luce Irigaray.

Keywords: silence, intersubjective space, ethics, speech and silence, cohabitation, hospitality

Na obravnavo tišine je mogoče naleteti v različnih kontekstih, predvsem v okviru umetnosti in estetike, hkrati pa tudi fenomenologije, kjer je največkrat predstavljena v (nasprotnem) odnosu do zvoka, saj naj bi po tradicionalnem dihotomnem razumevanju ponazarjala prav odsotnost tega. Velikokrat se tišina povezuje tudi s smrtjo in odsotnostjo življenja. V tem prispevku je večinoma predstavljena zmotnost hegemonije tovrstnega pasivnega in dihotomnega pogleda na tišino, ki s svojo prisotnostjo in odprtostjo življenje predvsem spodbuja, sprejema in vzpostavlja. Med primeri, ki to potrjujejo, je mogoče izpostaviti na primer poezijo Pabla Nerude, ki se v več primerih posveča motivom tišine in molka. V pesmi Prosim za tišino prikaže tišino kot regenerativno, kot življenje omogočujočo:

*Ampak ker prosim za tišino,
ne mislite, da se namenjam umreti:
dogaja se mi prav nasprotno:
dogaja se, da odhajam živeti.*

Dogaja se, da sem in da nadaljujem [biti].² (Neruda 1972, 18)

Pesnik torej opozarja, da če kliče k tišini, še ne pomeni, da bi bilo njegovega življenja konec, nasprotno – končno se lahko umiri, si zaželi tistih nekaj najljubših stvari, ki naj ga še naprej spremljajo, kakor razloži pred navedenim odlomkom, zapre oči in dovoli množici, da ga zapusti, saj je zdaj našel svoj mir, življenje v tišini. Življenje, ki je še bolj živo in bogato kot pred zavetjem v tišini, ki mu dovoli ponovno rojstvo (ibid.).

² Odlomek iz pesmi »Prosim za tišino« (»*Pido silencio*«). Prevod avtorice. Izvirnik: »*Pero porque pido silencio / no crean que voy a morirme: / me pasa todo lo contrario: / sucede que voy a vivirme. // Sucede que soy y que sigo.*«

Nerudov klic k tišini je le primer uvajanja raznolike in bogate obravnave tišine. To besedilo se osredinja predvsem na filozofske uvide, ki vodijo k etičnosti in gostoljubnosti tišine, vendar pa najprej obravnava predvsem fenomenološke vidike in estetske razmisleke o tišini, molčanju in tihosti. Tudi ti tvorijo horizont tišine, ki omogoča njeno sovpadanje z dobrodošlico.

Zvok in tišina: od estetike k etiki

S fenomenološkega stališča se (tudi) tišini posveča Don Ihde (2007), ki to venomer povezuje s fenomenologijo zvoka oziroma poslušanja. Zanimiv je njegov pogled na tišino kot na horizont, ki obkroža središče nečesa (npr. zvoka ali besede) ter je meja in obenem tisti onkraj tega nečesa (ibid., 161). Tišina kot neizgovorjeni horizont, ki je vendarle venomer prisoten v smislu konteksta, v katerem se zgodi zvok oziroma beseda. Tišina torej je, ne more ne biti, če naj bo zvok, ki nekaj pomeni: vsaka izgovorjena beseda naj bi bila slišana s pomenom, z njim naj bi se kazala. Avtor tudi pravi, da je vsak jezik, vse, kar je izrečeno, že latentni horizont neizrečenega. V tem smislu tišina nikoli ni popolna – ne le v zvočnem smislu, kot to poudarja John Cage in bo obravnavano v nadaljevanju: gre za tišino, ki vedno potencialno lahko ne bi bila tišina, saj je vsak kontekst mogoče izreči, opisati, opredeliti in tako tudi uzvočiti, slišati. V vsakem primeru pa je treba znati, se učiti prisluhniti tišini, ki z uokvirjanjem slišanelega temu dodaja pomen, obenem pa odpira skrivnosti tihega horizonta kot *Odprtosti* (ibid., 165). Kot bomo lahko slišali pozneje, ohranja prostor za pojavnost nepričakovanega.

Ihde poudarja ključnost tišine tudi v srečanju z drugo/-im,³ z obrazom, kar ga približuje dikciji Emmanuela Levinasa, vendar pa v obravnavanem delu (Ihde 2007) ni mogoče zaslediti, da bi izhajal iz Levinasove filozofije odgovornosti do (obraza) druge/-ga.⁴ Ihde poudarja pomembno vlogo jezika, ki bistveno zaznamuje vsako prvo srečanje, vsak začetek. V njegovem opisovanju teh srečevanj je mogoče opaziti jasno konstitutivnost tišine za človeka oziroma medčloveške odnose, ki se zgodijo v »jeziku-kot-besedi« (morda celo ne glede na razumevanje), ki je obkrožen s tišino. Srečanje z drugim/-o se zgodi v tišini, hkrati s šokom, presenečenjem (ibid., 177), ki poziva h govoru, če naj pri srečanju ne ostane pri (nelagodni) tišini. Spregovori se prva beseda, z drugo se ubogljivo odgovori nanjo, tišina pa je venomer prisotna, uokvirja izrekano. »Pomenljiva tišina neizrečenega dovoljuje horizontu pomena pogovora nošenje bremena v svojem širšem obsegu do izrekanega.« (ibid., 178) Tišina s svojo neopazno prisotnostjo omogoča izrekanemu tudi »polifonijo«, večglasje pomena, kar izrekano nikoli dokončno ne zapečati v samo en pomen, temveč ga pušča odprtega interpretaciji, razumevanju: izrečeno namreč venomer s seboj nosi tudi neizrečeno. Navidezna trdnost in enopomenskost izrečenega kot

³ V tem besedilu si avtorica prizadevam za spolno občutljivo rabo jezika, ki se med drugim izogiba izražanju v generičnem moškem spolu. Pri tem večinoma sledim priročniku *Smernice za spolno občutljivo rabo jezika* (Jeram in Šauperl 2018), ki predlaga na primer izmenično rabo moških in ženskih oblik samostalnikov, ujemanje pridevnika oziroma glagola s samostalnikom po bližini, uporabo spolno nezaznamovanih samostalniških oblik, opuščanje svojilne oblike ženskih priimkov in podobno. Izjemoma ne spreminjam generične moške oblike samostalnika, kjer gre za koncept specifičnega avtorja, na primer Levinasov »Drugi«, oziroma pri prevodih nekaterih citatov iz angleškega jezika v slovenski.

⁴ Več o Levinasovem intuitivnem uvidu v pojav tišine je zapisanega v nadaljevanju članka.

nasprotnega odprtosti in nedorečenosti tišine je le poskus končne razlage, ki je izraz želje po nadzoru.

Zapisom o pomenu in moči tišine je mogoče slediti tudi z vidika odnosa med tišino in zvokom, ki ga je kot stalnico med teme filozofije glasbe oziroma estetike, mimo katerih zaradi celovitejšega vpogleda v (ne)pojavnost tišine ni mogoče, uvedel znameniti skladatelj in izvajalec John Cage nekje na polovici 20. stoletja. Da avtor omenjenega odnosa ne dojema dihotomno, prikazuje najpogostejši študijski primer obravnave tega vprašanja, to je njegovo glasbeno delo, naslovljeno 4' 33". Na partituri naj bi bilo napisano »*Tacet*. Za katerokoli glasbilo ali glasbila«, delo pa naj bi imelo tri stavke: 30", 2' 23" in 1' 40". Izvajalec, navadno pianist, toda ne nujno, je delo začel tako, da je zaprl pokrov klavirja, ki ga je odprl ob koncu dela, začetke stavkov pa je označil z gibom rok. Vsebino dela je mogoče dojemati kot absolutno tišino, Cage pa zanj pravi, da so njegova vsebina vsi mogoči zvoki, ki se pojavijo med začetkom in koncem dela: zvok dežja, ki pada na streho zgradbe, kašelj med publiko, šepetane pripombe poslušalcev, škripanje sedežev in drugi zvoki okolja (Davies 2005, 11–29). Prepričan je namreč, da tišina ne obstaja, obenem pa želi opozoriti na dejstvo, da lahko vsak zvok postane glasbeni, če ga poslušalec tako dojema, saj zvok ne potrebuje pomena, da bi bil zvok (Cage 1992). V intervjuju Cage pove, da najraje prisluhne tišini, ki je v sodobnem času največkrat zapolnjena s prometom, ta pa ni tak kot klasična glasba, ki je ob poslušanju venomer enaka, ampak je tišina vedno zvočno presenečenje (ibid.). Neizključujočnost in medsebojno pogojenost zvoka in tišine razloži s tem razmislekom:

Kajti po tem, ko se v nevednosti prepričamo, da ima zvok za svoje jasno opredeljeno nasprotje tišino, medtem ko je trajanje edina zvočna lastnost, merljiva v smislu tišine [...], vstopimo v neodmevno sobo, tiho, kolikor je za leto 1951 tehnološko mogo-

če, samo da ugotovimo, da lahko slišimo zvoka, ki ju nehote proizvajamo (sistematično delovanje živčevja in kroženje krvi), in se tako jasno znajdemo v položaju, ki ni objektivni (zvok – tišina), ampak subjektivni (samo zvoki), tisti namenski in tisti drugi (tako imenovani tišina), nenamenski. (Cage 1973, 13–14)

Cageov pogled je za to razpravo pomemben predvsem zaradi uvida v nedihotomni odnos med zvokom in tišino, ki ga avtor predstavi predvsem z akustično-fenomenološkega vidika in s tem poudari, da tišina ne pomeni popolne odsotnosti zvoka. Torej, ko pravi, da tišina ne obstaja, ne želi zanikati te, ampak njeno dojemanje kot popolno nasprotje zvoku.

Estetski pogledi in uvidi v tišino in njene različne oblike so precej pogosti, med njimi je relevanten tudi tisti, ki ga ponuja Susan Sontag (2002 [1969], 3–34) v eseju »Estetika tišine« (»The Aesthetics of Silence«), ki je del zbirke avtoričinih besedil *Slogi radikalne volje (Styles of Radical Will)*. S Cageom se strinja, da (absolutna) tišina v smislu odsotnosti zvoka ne obstaja, k njegovemu povečanju zvoka in zvočnosti tišine pa dodaja njeno bistveno lastnost, to je njeno dialektičnost oziroma odnosnost z zvokom, ki je pomembna tudi za etični vidik tišine.

Sontag predstavi ključno vlogo tišine za umetnost in razumevanje pomena umetnosti kot odgovor na stari mit o absolutnosti umetnosti kot aktivnega izražanja umetnice oziroma umetnika.⁵ Umetnica ali umetnik želi s svojo tihostjo o umetnosti ukiniti umetnost kot poznano, asociativno, že doživeto izražanje, in jo tako

⁵ Novi mit o umetnosti, ki je aktualen v avtoričini sodobnosti in nadomesti starega, naj bi podpiral prepričanje o umetniku oziroma umetnici kot sposobni samoodtujitve in tako zmožni iskanja odsotnosti boga in vpejljave tišine onkraj govora, kar zahteva eliminacijo vsakršnega subjekta, objekta ali podobe iz umetnosti.

preseči. S tem ko o lastni umetnosti (ali umetnosti druge/-ga/-ih) ostaja tiho, nekako dosega lastno svobodo oziroma svobodo za umetnost. »Tišina v tem smislu, kot prekinitev, predlaga razpoloženje skrajnosti, antitetično razpoloženju informiranja tradicionalne resne rabe tišine samozavedajočega se umetnika[/-ce]: kot področje meditacije, priprave na duhovno zorenje, preizkušnja, ki se konča s pridobitvijo pravice do govora.« (ibid., 6)

Sodobna umetnica oziroma umetnik se torej za tišino odloča, da bi osvobajal/-a, na novo vzpostavljaj/-a umetnost, pri čemer gre za (zavestno) odločitev za tišino. Ob tej odločitvi pa nenazadnje ne utihne, ampak še naprej »govori« ali, bolje, se izraža, toda na način, ki je poslušalstvu neslišen. Tišina torej obstaja kot ne(do)besedna, torej gre za umikanje in premikanje v horizont tišine, ki je vendarle nedosegljiv, ker je nemogoč.⁶ Tišina je tako rekoč proizvedena kot dialektična, ker je venomer »nečista«: »Tišina brezizhodno ostaja oblika govora (v številnih primerih pritožbe ali obtožbe) in element v dialogu.« (ibid., 9) Kot tako jo je mogoče opredeliti kot robni, mejni pojem. Tako kot jezik išče svoje preseganje s tišino, tišina kaže na samopreseganje v govoru onkraj tišine (ibid., 17). S svojo vpletenostjo omogoča večjo pozornost, neposrednejšo zaznavo. »Ko oseba utihne, postane motna [oziroma nerazumljiva] za drugo

⁶ Sontag (2002 [1969], 22) pravi, da je dejavnost umetnice oziroma umetnika prav ustvarjanje ali vzpostavljanje tišine, ki kaže tudi učinkovitost umetniškega dela. Umetnik oziroma umetnica uporabi tišino, čeprav v obliki jezika, ki izraža nemost umetnine, predvsem v smislu zaznavne in kulturne terapije, pogosto celo terapije s šokom, prej kot prepričevanja. Jezik je tako dojet v smislu dogodka, ki se zgodi v prostoru in času, in sicer kot govoreči glas, ki je »pred« tistim, kar sledi izjavljanju, torej tišini. Ta je tako ambivalentna: je predpogoj za govor in obenem rezultat ali celo namen tega, ob njegovi ustrezni usmeritvi. Ta perspektiva tišine je ključna tudi ob njenem prenosu na področje intersubjektivnih odnosov, v katerih tišina omogoča medsebojno pozornost in zaznavo, dojemanje.

[osebo]; tišina nekoga odpira množstvo možnosti za njeno interpretacijo, za pripisovanja govora tej tišini.« (ibid., 15)

Za povezave estetske plati tišine z etično je pomenljiv tudi začetek izdajanja zbirke *Akademija tišine* (*Accademia del Silenzio*) italijanske založbe Mimesis. Zbirka je rezultat prizadevanj istoimenske akademije, skupine znanstvenikov in literatov, osnovane v okviru Svobodne univerze za avtobiografijo (*Libera Università dell'autobiografia*), ki proučuje različne vidike tišine, njen pojav in vloge.⁷ V zbirki je mogoče naleteti na (avtobiografski) esej *Tišine v gorah* (*Silenzi in montagna*), ki ga je napisal Luca Serenthà, ki pravi, da »ko besede predhodijo tišini, jo izdajo« (Serenthà 2015, 7). Avtor trdi, da je treba tišino spoznavati izkustveno, v gorah pa najde za to izkustvo idealno okolje ter tako bralcu/-ki ponudi refleksijo o tišini, ki se vzpostavlja v dialogih in tišinah med tremi osebami, večinoma med Orestejem in Andreom, ki imata nekakšni vlogi učitelja in učenca, kar spominja na sokratsko metodo oziroma majevtiko. Sogovornika ugotavljata, da so gore privilegirani kraji za iskanje tišine, pri čemer

⁷ Svoje dejavnosti izvajajo na področjih literarnega ustvarjanja, vizualne umetnosti, komunikacije in jezika, zdravstva oziroma kliničnih dejavnosti, izletništva, feminizma, filozofije in religije, kar potrjuje širok pomen tišine in njene raznolike oblike. Zadnje so razvidne tudi iz razlogov in namenov, ki jih sodelujoči v Akademiji tišine navajajo za utemeljevanje lastne dejavnosti: »Za širjenje kulture tišine, spoštovanja prostorov, raziskovanja notranje meditacije, užitka v ponovnem učenju in poslušanju: zvokov, glasov, narave ... / Za promocijo ,nove militantnosti tišine' v vsakdanjih življenjskih in bivalnih prostorih, proti nepotrebnemu hrupu. / Za spodbujanje poglobitev priložnosti in intelektualnih virov, ki potrebujejo tišino za ustvarjanje, skladanje, pisanje, hojo, branje, mišljenje, slikanje, vrtnarjenje ... / Za preizkušanje ,jezika tišine', premorov, pravega tona, izmenjav med poslušanjem in sporočanjem kot orodjem dialoga, realne integracije in vzajemnega razumevanja ter potekom odnosa.« (»Accademia del silenzio« 2017) Več o dejavnosti te raziskovalne skupine je na voljo na spletni strani <https://accademiasilenzio.lua.it/>.

se sklicujeta tudi na *Sveto pismo*, kjer je gora prostor dialoga z Bogom. Tudi na tem mestu je nenasprotovanje med razgovorom in tišino še posebej poudarjeno, saj naj bi tišina dialog sploh omogočala, in sicer predvsem prek pozornosti, ki se jo posveča tišini, prav tako je v besedilu izključeno nasprotje med tišino in zvokom: »Poslušanje tišine pomeni zame osredinjanje na vse dražljaje, ki dosegajo moja ušesa, jih medsebojno razlikovati enega po enega in nato resnično izrekati tišino.« (ibid., 21) Za tovrstno razvijanje pozornosti za tišino je kot idealno okolje prepoznana gozd, ki s svojimi različnimi zvoki opominja na potrebo po tišini, da bi jih lahko prepoznali, ter tako dovoljuje posamezniku oziroma posameznici, da tišino doživlja kot zavestno in želeno izkustvo, ne pa naključno. Sogovornika med drugim tudi ugotavljata, da brez tišine ni mogoče niti brati niti ljubiti, poleg tega niti pisati niti poslušati. Tudi tukaj (ibid., 27) je mogoče zaslediti misel, da tišina vodi nazaj k lastnemu sebstvu, ne glede na to, kako dolgotrajna je morda pot.

V eseju *Tišine ljubezni: pisati zamolčane občutke (Silenzi d'amore: Scrivere sentimenti taciuti)*, ki spada v isto zbirko, Duccio Demetrio (2015, 46–50) nadaljuje prejšnjo misel z zatrjevanjem, da je lahko avtobiografsko pisanje, ki omogoča vpogled vase, psihoterapevtsko potovanje, sredstvo za »popravilo«, vzgojo za pozornost in čustvovanje, utemeljeno oziroma omogočeno prav s tišino. V omenjenem delu se posveča predvsem odnosu med tišino in ljubeznijo oziroma ljubezenskim odnosom ter ugotavlja, da je tišina potrebna za ljubezen z vidika vzpostavljanja možnosti nemudnega medsebojnega razumevanja in tihe vzajemne uglašenosti, skupne ritualnosti, vznikanja svetosti odnosa, izogibanja plitkosti besed, omogočanja ljubeznivega poslušanja, usmerjanja k bistvu, spreminjanja kontemplacije v srečanje, ki vodi onkraj vsakdanjega ter banalnosti dobrega in zlega; tako naj ne bi bilo ljubezni, ki ne bi gostila tišine. Po avtorjevem mnenju je najhuje, kar se lahko zgodi

med ljubimcema, da sobivata samo v tišini ali le z besedami (ibid., 8, 12–15, 35–37). Tudi Demetrio torej izpostavlja pomen neizključevanja besed in tišine, še več, poudarja njuno zaveznitvo, saj besede prav v tišini pridobivajo polnost svojega pomena.

Intimni odnos, ki ga omogoča ali celo vzpostavlja tišina, spominja na intimnost med dvema, o kateri govori Luce Irigaray, ko opisuje spolno razliko in željo med dvema. V nadaljevanju bo v ospredju tudi njena misel o tišini, še prej pa bosta obravnavana pogleda Emmanuela Levinasa in Jacquesa Derridaja, ki tišino dojemata vse prej kot enopomensko.

Zastrašujoča, neodločna in nedoločujoča tišina

Ob prebiranju besedil Emanuela Levinasa, ki obravnavajo etiko in odgovornost (gl. npr. Levinas 1979; 1994), sicer ni mogoče reči, da bi tišina na katerem koli mestu imela osrednjo vlogo oziroma bila središče katerega od diskurzov. Kljub temu pa si je vredno ogledati nekatere primere njene obravnave, ki se pojavljajo predvsem pri opredeljevanju »tihega sveta«, tišine kot obratne jeziku in tišine kot zastrašujoče. Ugotoviti je mogoče, da je Levinasovo prikazovanje in dojemanje tišine in tihosti precej ambivalentno, saj tišina ponekod prevzema vlogo zlaganega in zmotnega, drugod pa je, čeprav nekoliko prikrito, prav možnost transcendence.

Levinas (1979, 90) na primer pravi: »Absolutno tihi svet, ki k nam ne bi prišel od besede, čeprav zlagane, bi bil anarhičen, brez načela, brez začetka.« Nadaljuje, da v takem svetu ni mogoče snovati vedenja (ibid., 93), da pa se v njem vendarle pričakuje beseda, neprihajajoča. Ta pride z Drugim kot znak, ki ga ta dostavi, čeprav je zmoten ali lažen.

Levinas povezuje tišino oziroma tihi svet z videzom, z zavajajočo totalnostjo, ki ne dovoljuje razumevanja neskončnosti sveta in subjektivnosti. Zmota se obnavlja prav v tem tihem svetu in sestavlja videz pojava, zadeva (ne)iskrenost dogajanja. »Kakor da bi se

v tem tihem in neodločnem prikazovanju zakrivila laž, kakor da bi nevarnost zmote vznikala iz sleparstva, kakor da bi bila tišina le modalnost izrekanja.« (ibid., 91) Levinas torej (na tem mestu) ne dopušča možnosti, da bi bila tišina način izrekanja, možnost sporazumevanja – dojema jo kot inherentno zmotnemu videzu totalnega sveta. Kot nemožnost sporazumevanja je tako nasprotna oziroma obratna jeziku, ki omogoča intersubjektivno komunikacijo med subjektivitetama, ki si stojita nasproti kot neskončni možnosti. »Tihi svet je svet, ki pride do nas od Drugega, pa naj bo to zlobni duh. [...] Tako tišina ni preprosta odsotnost govora; govor leži v globinah tišine kakor podlo zadržani smeh. Gre za [tisto] obratno jeziku: sporazumevajoči[/-a] je podal[/-a] znak, vendar je odklonil[/-a] vsakršno interpretacijo; to je tišina, ki ustrahuje.« (ibid., 91)

Tokrat je tišina druge/-ga tista, ki ustrahuje. Možnost, da ob srečanju z drugim/-o ta ostane tiho, se ne odzove, namreč ne vzpostavlja intersubjektivnega odnosa. Čeprav Levinas trdi, kot je bilo že predstavljeno, da intersubjektivnost nastaja predvsem med jezikovno komunikacijo, ki omogoča prepoznavanje transcendence druge/-ga kot subjekta, tudi sam priznava dvojnost jezika, ki vključuje možnost izdaje v totalizaciji – tveganje zmote je prisotno tudi v jeziku. Zakaj se torej treba bati tišine, ne pa jezika? Zakaj Levinas tudi v tišini ne uvidi podobne dvojnosti, v kateri je ta, kot pravi sam, venomer lahko zavajajoča in posmehovalna, hkrati pa vendarle pušča prostor transcendenci, prihodnjemu izrekanju druge/-ga?

Enega izmed odgovorov na to vpraševanje je mogoče najti v dejstvu, da Levinas tišino povezuje s smrtjo. »Smrt mi grozi od onkraj. To neznano, ki straši, tišina neskončnih prostorov, ki ustrahuje, prihaja od drugega [oziroma druge], in ta drugost, točno kot absolutno, me zadene v zlobni obliki ali v sodbi pravičnosti.« (ibid., 234) Avtor smrti in tišine ne povezuje samo kot neskončnost neznanega prositorja, temveč tudi v misli, da smrt reducira subjektivnost na tišino:

»Ali nasilje smrti ne reducira na tišino subjektivnosti, brez katere resnica ne bi mogla biti izrekana, ne bi mogla biti – ali [...] brez katere resnica ne bi mogla biti *narejena*?« (ibid., 253) Ali drugače: ob smrti je subjektivnost zvedena na tišino, torej na nemožnost izražanja, nemožnost konstituiranja sveta in neskončnih možnosti subjektivnosti, in to je za subjekt zastrašujoče. Obenem je mogoče reči, da je tišina tudi tisto, kar ni mogoče slišati, kar je zato nespoznavno, nerazumljivo ali celo odsotno. Če subjekt v drugem zaznava samo tišino, ta nakazuje odsotnost drugega, kar kaže na osamljenost subjekta. Kljub temu je v Levinasovih besedilih mogoče naleteti na mesta, na katerih tišina ne označuje samo negativnega, tistega neželenega, subjektivnosti odrekajočega. Eno izmed takih mest je mogoče najti v pogovorih Emmanuela Levinasa s Philippejem Nemom, v slovenskem prevodu naslovljenih kot *Etika in neskončno* (Levinas 1998, 37):

E. L.: Otrok čuti tišino svoje spalnice kot »šumenje«.

Ph. N.: Šumeča tišina?

E. L.: Nekaj, kar spominja na to, kar slišimo, ko prazno školjko približamo ušesu. Kot da bi bila praznina polna, kot da bi tišina dobila zvok. Nekaj, kar občutimo, ko mislimo, da celo, ko bi ničesar ne bilo, bi se dejstva, da nič »je«, ne dalo zanikati. Ne, da bi bilo to ali ono. Toda prizorišče za bit je odprto: »je«. Kakor absolutna praznina pred začetkom sveta – »je«.

Na tem mestu Levinas, čeprav v drugem kontekstu, ki pa vendarle ni tako oddaljen od predhodnega, tišini dovoljuje obstoj, ki ni negativen ali nikalen oziroma zanikajoč. Tišino je mogoče čuti, lahko dobi zvok, lahko šumi – čeprav je tiha, »je«. Zdi se, da tukajšnja tišina ni enaka tisti tišini, ki jo je opisoval kot redukcijo subjekta v navezavi na smrt, nebivanje. Reči je mogoče, da Levinas

dopušča možnost drugačne tišine, torej da je, čeprav »obratna« jeziku, še vedno ena izmed njenih dveh plati, tista, ki omogoča zvok, slišanje, posluh. Ne nazadnje Levinas tudi za jezik trdi, da je dvojen, pri čemer je samo ena njegova plat tista, ki dovoljuje avtonomnost subjekta, samo ena je konstitutivna.

Morda je z Levinasovega vidika tišina zastrašujoča tudi zato, ker dokler druga/-i ostaja v tišini, se ne razodeva⁸ in tako ostaja v nespoznavnem, kar bi pomenilo, da niti njegove/njene transcendence ne bi bilo mogoče prepoznati. Pravi, da govorjenje bolj nagovarja drugega/-o kakor drži »pustiti biti«⁹ (Levinas 1979, 195). Govor prelomi z videzom, formalna struktura jezika pa naznanja etično nekršljivost druge/-ga, njene/njegove svetosti. Ob tem gre za svetost njene/njegove drugosti, njene/njegove transcendence, ki venomer uhaja totalizaciji. Zdi se, da Levinas vendarle dovoljuje, da je del razodevanja tudi tišina, ko pravi: »Besede so izgovorjene, čeprav le z zadržano tišino, teža katere priznava to uhajanje Drugega.« (ibid.) Na tem mestu se jezik in tišina gotovo ne izključujeta in zdi se, da gre pri tovrstnem govoru predvsem za sporočanje, izrekanje, izražanje drugega, ne pa toliko za ubesedovanje lastne subjektivnosti, ki bi

⁸ Po Levinasu se drugi razodeva s svojim obličjem, s katerim že izreka, govori. Za tovrstno razodevanje si sposodi metaforo s pročeljem stavbe. To naj bi razkrivalo stavbo, razdajalo njeno skrivnost, v svojem blišču in tišini (Levinas 1979, 193). Se pa kljub temu ne daje v celoti: kolikor se kaže, se obenem zakriva, prav za istim pročeljem. Transcendentno se daje prek čutnosti, gre za odprtost, gre za videnje odprtosti, pri čemer ne gre ne za kontemplacijo ne za prakso. Obraz je v tem primeru pročelje, ki se ponuja kot drugo, toda njegovo razodetje je vedno govor.

⁹ Izrekanje o drži »pustiti biti« najverjetneje izhaja iz avtorjeve kritike Martina Heideggerja, ki s tovrstno fenomenološko držo sledi Husserlovi prvi fenomenologiji drže »nazaj k stvarjem samim«. O pomenu teh dveh fenomenoloških drž za etiko poslušanja in posredno tudi za etičnost tišine pišem v prispevku »Listening: An Interdisciplinary Path Towards Letting Things Be« (Bjelica 2021, 220–225).

tišino izključevala. Da se niti v Levinasovi misli tišina in jezik vendarle venomer ne izključujeta, kaže tudi ta odlomek: »Bivanje ni samo preprosto dejstvo anonimne resničnosti bitja, podanega v obstoj, kakor je v obstoj podan odlit kamen; gre za združevanje, prihajanje k sebi, umik domov s samim seboj kakor v zemljo zatočišča, ki se odziva na gostoljubje, pričakovanje, človeško dobrodošlico. V človeški dobrodošlici jezik, ki ohranja tišino, ostaja bistvena možnost.« (ibid., 156)

Navedeno besedilo kaže, da ne gre samo za neizključevalnost med jezikom in tišino, ampak je njuna vzajemnost tista, ki sploh omogoča gostoljubje: tišina, ohranjana z jezikom, je možnost sprejemanja prihajajočega, kar je mogoče imenovati gostoljubje. Kljub svoji zastrašujočnosti je tišina tista, ki dovoljuje sprejemanje drugega subjekta, sočloveka, ki mu izreka dobrodošlico.

Podobno tišino obravnava tudi Jacques Derrida: ob razpravi o »tujčevem vprašanju« oziroma »vprašanju tujca« (Derrida 2000) – tujca oziroma tujke, ki gostitelja oziroma gostiteljico postavlja pod vprašaj ob svojem prihodu –, ugotavlja in poudarja, naj se gostitelj/-ica, sprejemajoči/-a, venomer vzdrži vsakršnega vprašanja, če naj bo njegov/njen sprejem gostoljuben. Ne samo zaradi ohranjanja možnosti brezpogojnosti gostoljubja,¹⁰ temveč tudi zaradi njegovega omogočanja, ki ni pogojeno s tujčevim oziroma tujkinim obvladovanjem jezika gostitelja oziroma gostiteljice. »Biti tiho je

¹⁰ Jacques Derrida je v filozofski misli veliko prostora namenjal dekonstrukciji brezpogojnega gostoljubja, raziskavi katere sem posvetila največji delež v članku »Asylum as Hospitality: Relistening to Derrida« (Bjelica 2018). V istem prispevku se prav tako posvečam razumevanju gostoljubja pri Immanuelu Kantu in Derridajevi kritiki tega. Nikakršna obravnava gostoljubja namreč ne more prezreti Kantovih uvidov v gostoljubje, ki naj bi bilo nosilni steber mednarodnega kozmopolitskega prava, o čemer je filozof pisal v filozofskem osnutku »K večnemu miru« (Kant 1937), vendar je na tem mestu tovrstna obravnava omejena predvsem na uvide v gostoljubje z vidika vpliva in omogočanja geste tišine.

že način mogočega govorjenja.« (ibid., 135) Tišina je torej že izrekanje pričakovanja, izrekanje dovoljenja tujcu oziroma tujki, da spregovori v kateremkoli jeziku.

Diskurz o tišini je mogoče najti tudi v delu *Adieu Emmanuelu Levinasu* (Derrida 1999), kjer Derrida podobno kot Levinas tišino povezuje s smrtjo.¹¹ Smrti ne razlaga kot izničenje, nihilizacijo, ne bivanje, ampak jo poudarja kot neposredno izkustvo brez odziva tistega, ki je preživel/-a, kar po njegovem mnenju vzbuja dvom v tradicionalno filozofsko in religijsko interpretacijo smrti kot prehoda ali v ničnost ali v drugačno bivanje.¹²

V nadaljevanju se Derrida (ibid.) posveti tišini v eseju oziroma predavanju »Beseda dobrodošlice«, in sicer v njegovem zadnjem delu, kjer se znova opira na Levinasova stališča. Ob navajanju Levinasovega odstavka o upanju za znanost o družbi, človeški družbi, in svarilu pred sionizmom, ki bi lahko bil le še eden izmed nacionalizmov ali partikularizmov, Derrida opozarja na tišino, ki je prav v tej obljubi boljše prihodnosti. Prepozna jo predvsem v dejstvu, da ta obljuba ne ponuja nič določenega glede »boljše« politike: »glede pravil ali shem [...], ki bi nam zagotovile ‚boljše‘ ali manj slabe mediacije: med etiko ali svetostjo mesijanskega gostoljubja

¹¹ Kot razlog za to je gotovo mogoče dojeti tudi dejstvo, da gre pri tem spisu za pogrebni govor njegovemu učitelju oziroma za predavanje na memorijalu, posvečenemu Levinasu, zato je bila tema smrti v teh predavanjih že sama po sebi prisotna, kar je tako rekoč privedlo tudi do diskurza o njej. V pogrebnem govoru Derrida (1999, 5–6) obravnava tudi temo smrti oziroma smrti, kakor jo je dojemal Levinas: smrt naj bi srečevali prav v obrazu Drugega. Naveže jo na *neodživ*, na *neodgovor*, torej tišino, neodzivnost, negibnost ali neizraznost, ki smo je lahko deležni ob srečanju z Drugim.

¹² Ob smrti se preživela/-i sooča z občutkom krivde, ne da bi bil/-a kriv/-a ali dolžen/-na, pri čemer gre za odgovornost, ki mu/ji je bila zaupana. Prva smrt je po Levinasu vedno smrt druge/-ga, za katero/-ega sem odgovoren/-a, vse dokler je drugi/-a smrten/-a.

na eni strani in ‚mirovnim procesom‘, procesom političnega miru, na drugi vlada tišina« (ibid., 114). Pravi, da ta tišina prihaja do nas iz brezna, vendar tišina tega glasu ni nujno le slabo brezno. Kljub tej obstoječi tišini je odnos med etiko in politiko potreben, etika mora biti nujno temelj za dedukcijo politike in prava, da bi lahko določili »boljšo« različico družbe. Etika se formalno sicer združi s politiko in zakoni, toda pripisana politična in pravna vsebina ostaja nedoločena, treba jo je še določiti, in sicer onkraj vedenja in konceptov, vsakič znova posebej, na podlagi odgovornosti vsake osebe: odločitev in določitev sta vedno edinstveni, toda izpostavljeni zamenjavi, tako da sta tudi splošni, predvsem pa heterogeni glede na vedenje in izračune, ki ju določajo.

Tišina, o kateri govorimo, na katero smo nadvse pozorni, je osnovno in odločilno med-časje, tisti medtem, nemudni čas odločitve, ki vznemiri čas ter ga izpahne iz sklepov v anahronijo in nesporazum: to je, ko se zakon zakona samoizpostavi, se razstavi, v ne-zakonu, s hkratnim postajanjem gostitelj in talec, gostitelj in talec drugega, ko se mora zakon edinstvenega prepustiti zamenjavi in zakonu splošnosti – brez katerega bi sledili etiki brez zakona – ko »ne ubijaj« [...] še vedno dovoljuje katerikoli Državi [...], da je upravičena do vzdiga vojske, povzročanja vojne ali vzdrževanja zakona in reda, do nadzora svojih meja – do ubijanja. (ibid., 116)

Tovrstno tišino Derrida znova postavlja ob bok tišini, o kateri posredno govori Levinas ob neodzivu umrlih – neodzivu kot prekinitvi odzivanja. Ostaja kot zarez med etičnim in političnim, ostaja med mesijansko obljubo in določitvijo pravila ali zakona in tako označuje heterogenost, diskontinuiteto med redoma, medčasje neodločnosti. Tako je tudi temelj za prevzemanje odgovornosti in od-

ločanja. Tišina je tudi dar govora, dar odgovora, dar odgovornosti: »Ta ne-odziv pogojuje mojo odgovornost tam, kjer se moram sam odzvati. Brez tišine, brez zeva, pri katerem ne gre za odsotnost pravih, temveč za potrebo po preskoku v trenutku etične, politične ali pravne odločitve, bi lahko preprosto pretvorili vednost v program ali red dejanj. Nič nas ne bi naredilo bolj neodgovorne; nič ne bi moglo biti totalitarnejše.« (ibid., 117)

Derrida tudi trdi, da isti zev, ta tišina, daje prostor prefinjenim analitičnim disociacijam v strukturi argumentov in oblikovanju trditev. Gre za odgovornost pred drugim/drugo, da analiziramo nezaznamovano, oddaljeno. Tišina je torej nujno potrebna za ohranjanje možnosti brezpogojnega gostoljubja. Čeprav naznačuje nedoločenost in neodločnost, ne poziva k lastnemu odpravljanju, saj je kot zev konstitutivna obema stranema brezna. Čeprav zastrašujoča, je konstitutivna medsebojnemu sprejemanju – reči je mogoče, da omogoča prihod nenapovedanega, presenetljivega, neznanega, obenem tudi dobrodošlico.

Razpoložljivost v tišini

Luce Irigaray (2013, 220) tišine ne omenja samo sporadično, temveč jo umešča v temelje svoje intesubjektivne filozofije diha. Trdi, da morajo izgovorjene besede izhajati iz tišine, da bi sploh imele pomen, sicer ostajajo jezik le kot tehnika dominacije, ki ima vzpostavljen odnos do absoluta kot nujno potrebnega. Tišina pa je prav način za prehod od potrebe k želji kot transcendentni vrednoti. Zahodnjaška tradicija daje prednost besedi pred tišino – molčeči/molčeča, naj bi izražal/-a nevednost, nesposobnost, podrejenost. Vendar ni v vseh kulturah tako, saj je v naukih Bude doseganje tišine izrazita prednost. »Molčanje torej ne pomeni [nujno] odsotnosti nečesa, posebno ne besed, ampak samodovršitev, uresničitev popolne notranjosti.« (Irigaray 2012, 16) Kultiviranje »tišinske raz-

položljivosti«, kot jo poimenuje avtorica, je zadnja stopnja duhovne poti postopne spremembe bitja v njegovi globalni naravi (Irigaray 2013, 220).

Tišina je mesto mogočih srečevanj med človeškimi bitji, splošneje med živimi bitji, ki ne govorijo istega jezika in ne ubogajo istih vrednot, istih idealov. Tovrstna tišina sovпада z dihom, ki še ni determiniran ali izražen na specifičen način, glede na določena pravila ali določeno logiko, in je tako lahko spoštovan ter [so]deljen kot življenje samo, onkraj različnih mogočih utelešenj in oblik izraza. Ta tišina je tudi upoštevanje avtonomnega dihanja vsakogar [...]. Ta tišina mora ostati temeljni pogoj in prostor vsakršne sodelitve med živimi bitji, ki so odvisna od zraka za svoje preživetje. (ibid., 221)

Besede imajo smisel le ob vračanju v tišino, kjer lahko izbiramo. Pomembno je razumevanje, da govor ni enak izgovarjanju, saj razumevanje izgovorjenega ne pove veliko o drugi/-em in izmenjavi med človekoma. V izmenjavi z drugo/-im moram biti prisoten/-na, v tistem, kar izrečem. Potrebno je stalno vračanje v tišino, kjer se zbira vse, kar sem, kjer (i)zbiram smisel lastnih besed in kjer poteka razumevanje poslušane diskurza. Zbiramo se v tišini: »Tišina je okolje, zahvaljujoč kateremu se lahko poskusim vrniti k izvoru svojega bivanja in spremeniti samo[-ega] sebe.« (Irigaray 2011, 77) Tišina je tisti prostor srečevanja, kjer izkazujem svojo pripravljenost sprejemanja, pripoznanja in spoštovanja. Je prva beseda, namenjena drugi/-emu, s katero sem »pripravljen[-a] poslušati resnico, ki je lastna drugi[-emu]« (ibid., 79). Tišina dovoljuje dejavnost zunaj nas samih, obenem pa omogoča vračanje vase, tako pa zagotavlja polnost življenja. Po besedah Luce Irigaray je bolj humana od besede, saj dovoljuje odprtost, nedokonč(a)nost, pri-

hodnost, pričakovanje. Čutnost besede, ki je izražena v tonu glasu, ritmu ter semantični in fonetični izbiri, se lahko oblikuje le v tišini in samo kot tako je besedo mogoče sodeliti naprej. Irigaray tudi poudarja, da je praksa tišine ključnega pomena še posebej v večkulturnem okolju, kjer omogoča prehajanje med kulturami brez podrejanja. »Sposobnost neomejevanja na lastni jezik je prva gesta gostoljubja za drugega [oziroma drugo].« (ibid., 80)

Tišina, ki je prostor možnosti izraza subjektov, prostor možnosti medsebojnega odprtja, kot taka prevzema ključno vlogo za učinkovito medsebojno poslušanje. »Če tišina ne ostaja prisotna in aktivna, celoten diskurz izgubi svojo najpomembnejšo funkcijo: komuniciranje in ne samo dajanje informacij. [...] Vstop v komunikacijo torej zahteva učinkovite omejitve edinega diskurza, ki bi želel povedati celoto, zahteva dostop do tišine, v kateri se lahko izraža neki drugi svet in zavzame svoj pomen.« (Irigaray 2010, 10)

Uvide Luce Irigaray je mogoče povezati z etiko diha Lenarta Škofa, ki z opiranjem na stare kozmologije povezuje tišino z izvornim začetkom, ko je bilo vse bivajoče prvotno tišina, prvi zlog *OM*, s specifičnim načinom izgovorjave (za izgovarjanje fonema »m« je treba skleniti ustnici) pa varuje to prvotno tišino (Škof 2012, 241). Opozarja, da se lahko sodelitev diha izvaja samo v razviti pozornosti za drugo/-ega, ki je omogočena s tišino (Škof 2016, 904–905), ki jo je z vidika filozofije Luce Irigaray mogoče dojeti kot »govor praga«. Gre za prag, ki ponazarja razliko med dvema srečujočima se, pomeni odprtost do druge/-ga, možnost srečevanja z njo/njim, brez predhodne obremenjenosti in pričakovanj, ki v tišini omogoča pozornost za potrebe druge/-ga. »Ta tišina [...] je kozmološko-etična metafora za izvorno etično gesto – gesto gostoljubnega sprejemanja drugega v moj svet.« (Škof 2012, 242) Škof (ibid., 244) poudarja, da tišina ne more biti povezana z vnaprejšnjo resnico ali diskurzom, temveč je bistveno povezana s telesnostjo in čutnostjo

ter elementi in njihovo rehabilitacijo, pri čemer ima posebej odlikovano mesto prav dih. Ta je s tišino tesno povezan predvsem z vidika dejstva, da sta oba varuha človeške subjektivnosti še pred samo zavestjo jaza in kot taka ključna za vzpostavljanje intersubjektivnosti.

Tišina, ta označba praga med znotraj in zunaj, je predpogoj za intersubjektivne odnose, ki temeljijo na spoštovanju in varovanju osebe kot osebe, za dopuščanje njegovega ali njenega prebivanja v njegovi ali njeni subjektivnosti. Samo tako lahko v naših sebstvih sprejmemo in pozdravimo drugega z novo kulturo gostoljubja in nenasilja. Tišina je kraj, ki je dodeljen pričakovanju drugega, je odsotnost slehernega ontološkega (nasilnostnega) dejanja ali ideje, tudi sleherne druge geste nasilja, začeni z jezikom. (ibid., 245)

Z etičnega vidika je bistvena vrednota praga sprejemanja prav tišina, ki omogoča najprej, da prisluhnemo lastnemu notranjemu dihu in pulzaciji življenja v nas samih ter obenem tudi dihu in življenju druge/-ga v okvirih etične časovnosti in izmenjujočih dihalnih energijah. Gre za etično pnevmatologijo kot dihanje v odnosu do druge/-ga. S to možnostjo, ki jo ponuja tišina, je omogočen tudi prvi spomin na rojstvo etične dolžnosti (Škof 2018, 60).

Gostoljubnost tišine

S prevajanjem ohranjanja možnosti tišine kot razpoložljivosti je mogoče tovrstno gesto neposredno navezati na gesto gostoljubja, kar omogoča celo govor o gostoljubnosti same tišine. Ali drugače: reči je mogoče, da tišina ne ponazarja odsotnosti, nezvočnosti, neslišnosti, temveč predvsem razpoložljivost, zaznamovano z zračnostjo in odprtostjo, ki je nudena nekemu, s katerim posameznik/-ca lahko vstopa v odnos. Gre tako rekoč za kogarkoli, ki ima pri-

ložnost naleteti na tišino, ki ga/jo s svojo gostoljubnostjo povabi k izrekanju, sodelitvi in/ali sobivanju. »Tišina je torej označitev praga (razlike) med notri in zunaj, med mojo notranjostjo in zunanostjo, med mojo inherentno družabnostjo in družbenimi prostori, ki jih vsi mi naseljujemo; samo v tem smislu lahko sprejmemo drugega v sebi.« (Škof 2016, 908)

Tudi Irigaray v enem svojih prispevkov o etičnih gestah (Irigaray 2010), kjer predstavi glavne vidike pomena tišine za vznikanje intersubjektivnega prostora med dvema, tišino neposredno poveže z dobrodošlico:

Pred srečanjem z drugim mora biti tišina ohranjana kot prostor, v katerem je mogoče izraziti dobrodošlico njegovi ali njeni drugosti. Tišina se mora vključiti v dialog z drugim[/o] kot pogoj za izmenjavo med dvema diskurzoma, [ki naj se odvije] brez dominacije ali podrejanja enega govora glede na drugega. Tišina mora biti ohranjana v vsakem [od dveh], da bi lahko bil prostor gostoljubja obvarovan pred prilastitvijo ali redukcijo resnične drugosti druge[/ga]. (ibid., 10)

Torej dobrodošlica drugi oziroma drugemu vključuje brezpogojno povabilo tej/temu, da uvede svoj glas v tišino, ki ji/mu je ponujena. Edinstvenost njenega/njegovega glasu bo izražena v glasbi tega, v njegovih zvočnih značilnostih, ki so izoblikovane iz subjektovega bitja. To je »glasba iz diha in duše, telo katere je orodje. Glasba, ki je najlepša beseda, ki je lahko ponujena drugemu [oziroma drugi] in ki lahko od daleč odmeva v njima« (Irigaray 2004, 140). Tišina torej ponuja prostor glasu, da se daje posluhu druge/-ga.

Z izmenjavo glasov, izmenjavo izrazov, ki jih omogoča prav ponujena tišina, se vzpostavlja posebna oblika intimnosti, ki je naj-

globlja v srečanju med človekoma. Kakor pravi tudi Ihde (2007, 181), se zgodi v jeziku, vendarle pa je ta že venomer v tišini. Kot je bilo mogoče razbrati iz njegovega odnosa do tišine, tudi Levinas ne nazadnje združuje tišino in jezik v poseben neizključujoč, ampak na neki način komplementaren, intimen odnos med sočlovekoma. »Drugi[/-a], ki sprejema v intimnosti, ni [tisti] ti obraza, ki se razkriva v dimenziji višine, ampak je natančno tisti ti domačnosti: jezik brez poučevanja, tihi jezik, razumevanje brez besed, izraz v skrivnosti.« (Levinas 1979, 155) Tukajšnje zanikanje razkrivanja druge/-ga v dimenziji tišine Levinasa približa misli Luce Irigaray, ki kategorično zavrača tradicionalno transcendenčno vertikale in jo zamenjuje s horizontalno transcendenčno, pri čemer ne gre za preseganje v vrednosti, ampak za ohranjanje nezvedljive razlike med dvema, ki je prav v tišini najprepoznavnejša.

Iz predstavljenih besedil je mogoče uvideti, da je tudi v intimnih odnosih, partnerskih in ljubezenskih, tišina ključnega pomena. »Tišina [...] je pogoj, brez katerega ne bi bili mogoči ustvarjalnost, občudovanje lepote, delo spomina, globoka kontemplacija, sodelitev, prijateljstvo, in kot že omenjeno, povečevano, resnično, ljubezensko izkustvo.« (Demetrio 2015, 24) Pri tem pa tišina ni določena, natančno opredeljena, ampak vsakič znova dopušča različne pojavne oblike, glede na okoliščine njenega izpostavljanja, kar jo dela inherentno odprto, raznoliko in tako tudi gostoljubno.

Tišina potrebuje vsakokrat novo ime, ki ji ga moramo dati sami v prvi osebi; vsak ima lastne tišine, pozivajoče skozi življenje, ki se spreminjajo po vrednosti, intenzivnosti.

Tišina se zato razkriva v vsestranskem in hibridnem občutku.

Je sel najrazličnejših strasti, čustev in drugih občutkov. Jih omogoča in dela čutno očitne, poudarja njihovo naravo. [...]

Ima paradokсно moč postajanja zvočne kulise za nemalo bolečin in prijetnih okoliščin.

Je občutljiva na kontekst [...] Ko ne zaznavamo nobenega dražljaja, jo prekine utripanje našega srca, kar dokazuje, da je tišina prisotna povsod, kjer je še življenje. (ibid., 32-33)

Tako kot z jezikom je tišina konstitutivno prepletena tudi s poslušanjem, saj se ti intersubjektivni gesti medsebojno omogočata: brez tišine ni pravega poslušanja, brez tega pa ni mogoče izvajati tišine (prim. tudi Bjelica 2021, 228-230). V intervjuju s Francom Battiato tudi španski filozof Raimon Panikkar opozori na prepletenost tišine s poslušanjem, ki ju zaveže v neke vrste začarani krog: »Tišina je neposredno povezana s poslušanjem. Tišina se ne more ustvariti, če se ne zna poslušati. Ne gre za čisto fizično dejanje, znati poslušati. [...] Poslušajoč spreminjaš tisto, kar poslušáš, saj gre venomer za dvopomensko razmerje. In kakor v začaranem krogu, da bi znali poslušati, je treba biti v tišini.« (Battiato 2014, 12)

V navedeni literaturi je mogoče naleteti tudi na opozarjanje na poživljajočo moč tišine. Ne samo to, ampak tudi na neposredno povezovanje tišine s svežim zrakom: »Vsaka poslušana ali izrečena beseda obstaja zaradi tišine, ki privzema vrednost, in takrat tišina ni več praznina, odsotnost, ampak postane svež zrak, poživljajoči kisik.« (Serenthà 2015, 16) Eden izmed udeležencev dialoga o tišini v gorskem okolju poudarja tudi prepletenost tišine s poslušanjem in ključni pomen tega. »Zame tišina ni popolna odsotnost vsakršnega hrupa, temveč priložnost poslušanja; vse bolj natančne-

ga poslušanja tistega, kar je okoli mene, s čim temeljitejšim razločevanjem zvokov, ki pridejo do mojih ušes, da se nazadnje zavem o zmožnosti boljšega razumevanja tudi tistega, kar slišim [oziroma čutim] v sebi. Ne nazadnje mislim, da je resnično poslušanje neke osebe največja sposobnost, ki jo lahko doseže, kdor se uči rabe tišine.« (ibid., 13)

Na tem mestu se je mogoče znova opreti na Pabla Nerudo in z njegovimi verzi zaokrožiti ta sprehod po raziskovanju tišine. V naslednjih verzih iz pesmi »Ostati tiho« avtor ne kliče k tišini zase, temveč tokrat poziva vse, tudi bralce, k molku, ki lahko kljub razširjenemu prepričanju o nasprotnem prekine medsebojno nerazumevanje in prizadevanje.

*Zdaj bomo prešteli do dvanajst
in ostali bomo popolnoma tiho.*

*Enkrat toliko na zemlji
ne govòrimo v nobenem jeziku,
za sekundo se ustavimo,
ne premikajmo rok tako zelo.*

[...]

*Če bi nam ne bilo treba biti tako enoumni
v tolikšnem premikanju naših življenj,
lahko morda enkrat ničesar ne bi počeli,
in bi morda lahko velika tišina
prekinila to žalost
nikolišnjega medsebojnega razumevanja
in ogrožanja s smrtjo,
morda bi nas zemlja lahko naučila,*

*kot ko se je vse zdelo mrtvo
in je bilo potem vse živo.*¹³ (Neruda 1972, 26, 28)

Tišina torej lahko s svojo odprtostjo nudi gostoljubje za prekinitve medsebojne nasilnosti in sprejem svežine živega, ki se sicer ob zvočni in delovnanjski prenasičenosti zdi karseda mrtvo. Taka tišina bistveno pripomore k omogočanju možnosti za etično in pozorno sobivanje in sprejemanje v dobrodošlici.

Zahvala

Prispevek je nastal v okviru znanstveno-raziskovalnega dela v programu Mejna področja: območja kulturnega in družbenega sobivanja v dobi tveganja in ranljivosti (P6-0279), ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

Bibliografija

»Accademia del silenzio«. 2017. Dostopno na: <http://accademia-silenzio.lua.it/> (10. december 2023).

Battiato, Franco. 2014. *Il silenzio e l'ascolto: Conversazioni con Panikkar, Jodorowsky, Mandel e Rocchi. Etcetera.* Rim: Castelvechi.

¹³Odlomek iz pesmi »Ostati tiho« (»*A callarse*«). Prevod avtorice. Izvirnik: »*Ahora contaremos doce / y nos quedamos todos quietos. // Por una vez sobre la tierra / no hablemos en ningun idioma, / por un segundo detengamonos, / no movamos tanto los brazos. // Sería un minuto fragante, / sin prisa, sin locomotoras, / todos estaríamos juntos / en una inquietud instantanea. / [...] / Si no pudimos ser unanimes / moviendo tanto nuestras vidas, / tal vez no hacer nada una vez, / tal vez un gran silencio pueda / interrumpir esta tristeza, / este no entendernos jamas / y amenazarnos con la muerte, / tal vez la tierra nos enseñe / cuando todo parece muerto / y luego todo estaba vivo.*«

Bjelica, Maja. 2018. »Asylum as Hospitality: Relistening to Derrida.« *Poligrafi* 23(91/92): 125–150. Dostopno na: <http://ojs.zrs-kp.si/index.php/poligrafi/issue/view/22/9> (10. december 2023).

Bjelica, Maja. 2021. »Listening: An Interdisciplinary Path Towards Letting Things Be.« *Horizon* 10(1): 212–231. Dostopno na: <https://doi.org/10.21638/2226-5260-2021-10-1-212-231> (10. december 2023).

Cage, John. 1973. *Silence: Lectures and Writings by John Cage*. Hanover: Wesleyan University Press.

Cage, John. 1992. John Cage about silence. V *Listen*, režija Miroslav Sebestik. Pariz: JBA production. Dostopno na: <https://www.youtube.com/watch?v=pcHnL7aS64Y> (10. december 2023).

Davies, Stephen. 2005. *Themes in the Philosophy of Music*. Oxford: Oxford University Press.

Demetrio, Duccio. 2015. *Silenzi d'amore: scrivere sentimenti taciti*. Milano, Videm: Mimesis.

Derrida, Jacques. 1999. *Adieu to Emmanuel Levinas*. Stanford: Stanford University Press.

Derrida, Jacques. 2000. *Of Hospitality: Anne Dufourmantelle Invites Jacques Derrida to Respond*. Stanford: Stanford University Press.

Ihde, Don. 2007. *Listening and Voice: Phenomenologies of Sound*. Albany: State University of New York Press.

Irigaray, Luce. 2004. *Key Writings*. London, New York: Continuum.

Irigaray, Luce. 2010. Ethical Gestures Toward the Other. *Poligrafi* 15(57): 3–23.

Irigaray, Luce. 2011. *Una nuova cultura dell'energia: Al di là di Oriente e Occidente*. Torino: Bollati Boringhieri.

Irigaray, Luce. 2012. *Marijina skrivnost*. Novo mesto: Goga.

Irigaray, Luce. 2013. To Begin with Breathing Anew. V *Breathing with Luce Irigaray*, ur. Lenart Škof in Emily A. Holmes, 217–226. London: Bloomsbury.

Jeram, Jasna in Mojca Šauperl, ur. 2018. *Smernice za spolno občutljivo rabo jezika*. Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti.

Kant, Immanuel. 1937. K večnemu miru: Filozofski osnutek. V *Dve razpravi*, Immanuel Kant, 53–99. Ljubljana: Slovenska matica.

Levinas, Emmanuel. 1979. *Totality and Infinity: An Essay on Exteriority*. Den Haag, Boston, London: Martinus Nijhoff Publishers.

Levinas, Emmanuel. 1994. *Otherwise than Being: Or Beyond Essence*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Levinas, Emmanuel. 1998. *Etika in neskončno: Čas in drugi*. Ljubljana: Družina.

Neruda, Pablo. 1972. *Extravagaria*. London: Jonathan Cape Ltd.

Serenthà, Luca. 2015. *Silenzi in Montagna*. Milano, Videm: Mimesis.

Sontag, Susan. 2002 [1969]. The Aesthetics of Silence. V *Styles of Radical Will*, Susan Sontag, 3–34. Ponatis. New York: Picador.

Škof, Lenart. 2012. *Etika diha in atmosfera politike: od etike k politiki ali poskus o intersubjektivnosti*. Ljubljana: Slovenska matica.

Škof, Lenart. 2016. Breath of hospitality: Silence, listening, care. *Nursing Ethics* 23(8): 902–909.

Škof, Lenart. 2018. Breath as a Way of Self-Affection: On New Topologies of Transcendence and Self-Transcendence. V *Atmospheres of Breathing*, ur. Lenart Škof in Petri Berndtson, 51–68. New York: SUNY Press.